

GINTARAS LAZDYNAS

Konceptualiosios kritikos viršūnės ir gėmės

XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika, parengė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, 465 p. ISBN 978–609–425–024–8

Seniai seniai žymiausiam klasicizmo teoretikui Nicolas Boileau logiškas atrodė argumentas, kuriuo jis bandė užčiaupti burną naujojo meno gynėjui Charles'ui Perrault: kai senaisiais antikiniais „rašytojais žavėjosi amžių amžiais, o juos atmesdavo tik kai kurie žmonės, pasižymintys keistu skoniu – juk iškrypęs skonis visada pasitaiko – tada abejoti šių rašytojų verte yra ne tik akiplėšiškumas, bet ir kvailystė. Juk jeigu jūs nematote jų kūrinuose grožybių, tai nereiškia, kad jų ten nėra, o reiškia tik tai, kad jūs akli ir neturite skonio“¹. Nuo tų laikų praėjo jau daugiau kaip trys amžiai, bet kritikų ginčai, kas geriau suvokia meną, nesiliauja iki šiol. Atviri kaltinimai aklumu ir skonio neturėjimu virto teorinių koncepcijų susirėmimais, o didelė dalis tyrinėtojų – bet ne visi ir net ne didžioji dalis – pasidalino į metodologines stovyklas.

Kas yra ta iki šiol mums egzotišku vaisiumi buvusi metodologija?

Vakarų Europoje susiklosčiusias metodologijas prieš keliolika metų pasitikome lyg spalvingais apdarais pasipuošusių absoliučijų idėjų procesiją, kurios esmės nelabai supratome, bet panorome į ją įsilieti dėl vienos nesunkiai suprantamos priežasties – visi joje keliauja, vadinasi, reikia ir mums keliauti. Ne mūsų pagimdytos jos atrodė – virš mūsų gimusios – ir dėl to visiems vienodai priklausančios ir vienodai (lengvai) prieinamos. Tada dar nesupratome, kad metodologija nėra mechaniniai žaisliukai, sukrauti lentynose, kuriuos žmogus gali bet kada pasirinkti pagal nuotaiką ar situaciją, nėra netgi pora batų, kuriuos pritaikai savo kojai parduotuvėje, sumoki reikiamą kainą ir keliauji sau sveikas į pasaulį užslėptų prasmų ieškoti. Nesupratome, kad metodologija nėra kažkas šalia

1 *Спор о древних и новых*, Москва: Искусство, 1985, p. 299 [versta mano – GL].

žmogaus, kad ji yra savaiminė žmogaus dvasinio turinio raiška, o ne mechaninis perskaitytų taisyklių taikymas, ji yra žmogaus viduje, yra mąstymo forma, kurią išaugina ilgaamžė kultūrinė patirtis ir nulemia žmogaus dvasinio turinio kokybė ir savitumas. Kaip tik todėl kalbama apie *vokiškąją* hermeneutiką ar *prancūziškąją* dekonstrukciją, šį mąstymą determinuojant tautiniais bruožais. Tyrinėti fenomenologiją ir tyrinėti fenomenologiškai – du visiškai skirtingi dalykai. Užtat metodologijos neužsivilksi kaip gražaus, bet visgi svetimo drabužio: jeigu jau nepasisiuvai savo, tai jo ir neturėsi, vaikščiosi pusplikis, svetimais lopais dangstydamasis. Todėl prieš čiupdami pirmą patikusią grožybę, turėtume įsitikinti, kad svetimų kraštų sunokintas vaisius ir mūsų sąmonė yra to paties kokybinio būvio ir kad mes ją suvoksime adekvačiai, o ne kaip madingą egzotišką dievybę. Prieš džiaugiantis, kad pagaliau ir į Lietuvą atėjo konceptualioji kritika, reikėtų atsakyti sau į klausimą, kodėl ji tik dabar atėjo, kodėl negalėjo ateiti anksčiau? Kodėl atėjo iš svečių šalių, o negimė po šiaudiniu Lietuvos kaimo stogu? Ar reikia ją griebti urmu ir tempti į lietuviškas interpretacines erdves, kai daugelis knygoje praktiškai taikomų metodologijų jau įkopusios į antrą šimtą metų ar yra tiesiog nemenkai senstelėjusios ir, nekritiškai pritaikytos, gal keltų daugiau pavojų intelektualinei sveikatai nei įkvėptų gyvybės?

Konceptualioji kritika Lietuvoje gerokai sudrumstė mūsų literatūrinės mokslo parapijos ramybę. Iš *Literatūros teorijos apybraižos* ir *Literatūros mokslo įvado* žinojom, kokia ideologija reikėjo vadovautis penkiasdešimt sovietinės okupacijos metų, ir net nesvarstėm galimybės išvengti jos gniaužtų. Tuo laiku Maskvoje, Leningrade, Tartu ar Tbilisyje radosi ne vienas mokslininkas, kuris daugiau ar mažiau konspiruodamas ryžosi eiti vakarietišku keliu. Toks buvo struktūralistų pripažintas Jurijus Lotmanas ar Claude'o Lévi-Strausso struktūralistu nepripažintas Vladimiras Proppas, toks buvo slaptas mitokritikas Elias Meletinskis ir Tbilisio psichoanalitinė mokykla. O lietuvių mokslininkai klusniai pūtė į reikiamą ideologinę dūdą ir gyveno saugiomis vienintelio teisingo ir vienintelio galimo mokslo sąlygomis („Tarybinis literatūros mokslas remiasi marksistine filosofija.“²). Bet vos tik tas mokslas mus apleido ir paliko be vedlio, iškart mums pasirodė, kad esame puikiai įvaldę visokius kitokius mokslus ir, dešimtį metų dar palūkuriaavę, stačia galva puolėm į tvenkinį su naujomis gelbėjimosi liemenėmis, net neišklausę instruktažo, kaip tomis liemenėmis naudotis,

2 Vanda Zaborskaitė, *Literatūros mokslo įvadas*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 7.

kad jos būtų gelbėjimosi, o ne skandinimosi priemonė. Tačiau svetimoms idėjom taip lengvai nepasidavė mūsų perdėtam pasitikėjimui savimi.

Susidūrę su svetimoms dvasios pagimdytais reiškiniais lietuvių šviesuoliai nuo seno kėlė tapatumo svetimšalei egzotikai klausimą. Epigonišką ar imitacinį santykį su Vakarų Europos literatūros srovėmis kritikavo jaunas Balys Sruoga, Julijonas Lindė-Dobilas, Juozas Keliuotis ir kt. Vincas Mykolaitis-Putinas, pabrėždamas naujų formų poreikį XX a. pradžioje, kalbėjo, kad „naujų formų pasirodymas esti prirengtas istorijos eigos ir ilgų kūrybos tradicijų. Tuo tarpu mūsų literatūra tokių tradicijų neturėjo, o ir šiandien mažą jų turi“³. Devyniolikametis Balys Sruoga panašia intonacija kritikavo svetimų meninių metodų skolinimąsi: „Pas mus pirm tautinės dailės atsirado dailės ‚principai‘... Principai ne savos, tautinės tvėrybės pagimdyti, bet iš svetimų skolinti, tankiai gal gerai neatjausti, o kartais gal ir ne visai suvokti, suprasti.“⁴ Gerai šią padėtį perprato ir Julijonas Lindė-Dobilas, kuris straipsnyje „Ars cognoscens“ (1931) formulavo perėjimo iš Viduramžių (kuriuose dar tebematė gyvenančią Lietuvą) į Renesansą dėsningumus: „ne žmogus turi būti įspraustas į tam tikros idėjos rėmus, bet jis pats, jo dvasia turi sau formų susirasti“⁵, nes „ne materija duoda dvasiai formas, bet dvasia pati susidaro jas sau, naudodamasi laisvai, pagal savo norą, materiją ir verždamasi iš jos į tyrosios dvasios karalystę.“⁶ Sykiu Dobilas ironiškai pasišaipė iš jaunųjų rašytojų, kurie bandė mechaniškai imituoti moderniąsias meno sroves, bet šaipėsi ne todėl, kad skeptiškai vertintų moderniąsias sroves, o todėl, kad jas laikė ne lietuvių, o labiau subrendusių Europos tautų ir joms pritinkančia dvasios apraiška⁷.

3 Vincas Mykolaitis-Putinas, „Naujosios lietuvių literatūros angoje“, *Židinys*, 1928, Nr. 10, p. 219. 1938 m. pasirodė į lietuvių kalbą išversta Hipolyte'o Taine'o *Meno filosofija* (1865), kuri padėjo pamatus pozityvistinei literatūros tyrinėjimo metodologijai ir kurioje buvo galima perskaityti panašiai skambančius teiginius: „tam, kad pasaulio scenoje galėtų atsirasti panašus menas, reikia, kad amžiai paruoštų tokią pat aplinką“ (Hipolyte Taine, *Meno filosofija*, Kaunas, 1938, p. 200). Daug anksčiau ir vienas žymiausių Goethe's epochos mąstytojų, Berlyno universiteto ikūrėjas Wilhelmas von Humboldtas tvirtino, kad šiuolaikinį pobūdį menas įgijo tik todėl, kad jo kūrėjai turėjo šiuolaikinę kultūrą („jis [menas – GL] turėjo įgyti šiuolaikišką pobūdį, jeigu jį kūrė šiuolaikiškai išsilavinę individai“; in: Wilhelm von Humboldt, *Gesammelte Werke*, t. 4, Berlin: G. Reimer, 1843, p. 127–128 [versta mano – GL]).

4 Balys Sruoga, *Verpetai ir užuvėjos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 54.

5 Julijonas Lindė-Dobilas, *Į slėpinįgįjį dvasios pasaulį*, Vilnius: Vaga, 1996, p. 350.

6 *Ibid.*, p. 345.

7 *Ibid.*, p. 122.

Tad grįždami į šių dienų Lietuvą galėtume klausti dar syki: ar įmanoma įvaldyti ideologinę kritiką, kaip ją vadino Roland'as Barthes'as, neįvaldžius pačios ideologijos, o dažniausiai dar keisčiau – stovint ant senųjų, pairusių, bet iki kaulų čiulpų įprastų istorinio materializmo pamatų? Ar galima imtis psichoa-nalitinės ar dekonstruktyvistinės, fenomenologinės ar mitokritinės analizės tik paviršutiniškai susipažinus su jų konceptualiaisiais teiginiais, o dar blogiau – va-dovaujantis nuogirdomis? Ir ar vėl nenutiks taip, kaip nutiko jau ne sykį įvairio-se lietuviško gyvenimo srityse, kai turinio neatitinkančiam objektui primetame svetimą vardą ir tariamės, stebuklingai lazdelei *nomen est omen* („vardas lemia“) mostelėjus, pasiekę savo geidžiamus tikslus? Ar galim būti tikri, kad atitinkamas sąvokas užpildome adekvačiu turiniu, kad savo ženklais nurodom tinkamus žy-mimuosius ir nieko nepripainiojam? Ar tikrai mums nereikia išeiti tų mokslų ir sukaupti tos dvasinės kultūros, kuri išaugino fenomenologiją ar struktūralizmą? Žmogus, nuoširdžiai tikintis Dievą, niekada nesugebės atkartoti bedievio pasau-lėvokos, lygiai kaip ir bedievis niekada nesugebės autentiškai atkurti tikinčiojo pasaulio vaizdinio, nors kiekvienas jų šventai tikės 100 proc. išsprendęs užda-vinį. Jiems atrodys, kad jie puikiai supranta antrąją pusę, bet nesuvoks, kad tai yra tik žvilgsnis iš savų ideologinių pozicijų. O tai visada bus teisiojo požiūris į klystantį.

Surinkti į darnų būrį gerus kritikus, pasidalinti tarpusavyje, kas kokia me-todologija rašys, reiškia prasilenkti su pačia metodologijos prigimtimi. Reiškia paversti metodologiją mechanišku tyrimo metodu, kuris keičia savo prigimtį ir virsta elementariu pozityvistiniu aprašomuoju, gretinamuoju metodu, veikian-čiu paprastų analogijų principu. Pasidedama po akimis rimta knyga, vedama pirštu jos puslapiams ir ieškoma kokių nors aforistiškai skambančių minčių, jas suradus, pirštas perkeliamas ant kūrinio, ir tada kūrinyje ieškoma vietų, sutam-pančių su moksliniame veikle rastais teiginiais. Adekvačiam tyrimui atskaitos tašku vien pasirinkti konkrečią teoriją neužtenka, nes taip tyrimo autorius tampa paprasčiausiu be-subjekčiu mediatoriumi (negyvu subjektu, anot poststruktū-ralistų), kuris mechaniškai pritaiko teoriją konkrečiam kūriniiui. Tai jau nebė-ra dvasios struktūra, kurią suformuoja šimtmečius klosčiusis žmonijos, tautos, šeimos, individo kultūrinė terpė, bet racionali konstrukcija, perimta į atmintį ir priklausanti nuo kritiko sąmoningumo ar valios, tačiau nepripažįstanti jokių giluminių veiksnių. Tokios analizės vaisiai pretenduoja ne į atradimą ir sukūrimą to, ko iki šiol nebuvo, o į atstovavimą pasiuntinuko, jam judant tarp siuntėjo ir

adresato, pernešant tai, ką sukūrė kiti. Vyksta paprasčiausias tinkamo pirkėjo ir tinkamo pardavėjo suvedimas, kritikui atliekant tarpininko funkciją, bet pačiam sandėryje nedalyvaujant ir nelabai nutuokiant, koks sandėris vyksta. Iš metodologijos kaip mąstymo formos ištraukus jos dvasią, lieka tik kūniškos išnaros, kurios nuoširdžiai palaikomos pačia dvasia ir labai lengvai paverčiamos priemone pozityvistinių analogijų apskaičiavimui. Kaip tik todėl per daugumą šiuolaikinių lietuvių kritikų deklaruojamų metodologinių nuostatų nesunkiai persišviečia šventas senasis tikėjimas, kad meno kūrinys turi būti tobulas tikrovės atvaizdas, kurį reikia tirti empirinės tikrovės analizei taikomomis priemonėmis – medicinėmis, psichologinėmis, dorovinėmis, etinėmis, socialinėmis, teisinėmis ir t. t.

Negalima į krūvą suversti ir niekaip neatskirti metodologijos, kuri susiformuoja kaip tam tikra pasaulėvokos forma ir todėl užlieja visą pasaulio ir žmogaus sampratą, ir metodų, kurie geriausiu atveju yra tos pasaulėvokos produktai, bet tėra skirti kokiam nors vienam kūrybos aspektui ar kūrinio sluoksniui tirti. Formalizmas, naratologija, lingvistinė poetika ir fenomenologija, psichoanalizė, dekonstrukcija šiuo atžvilgiu nėra tapatūs dydžiai. Pirmu atveju tai yra tik būdai kūriniai tirti, o antru atveju tai yra sąmonės (mąstymo) forma. Psichoanalitikas nekeis savo pasaulėvokos, jeigu jis vieną dieną bus formalistas, kitą dieną naratologas, tačiau naratologui jau nepavyks be pasaulėvokos (ir psichinės sveikatos) pokyčių vieną dieną pabūti fenomenologu, kitą dieną – dekonstruktyvistu.

Žvelgiant į Aušros Jurgutienės parengtą knygą kaip tik todėl ir kyla klausimas: fenomenologija? O kodėl Viktorija Daujotytė, kodėl Dalius Jonkus? Mitokritika? O kodėl Rimvydas Šilbajoris, kodėl Kęstutis Nastopka? Psichoanalizė? O kodėl Rima Pociūtė, kodėl Giedrius Viliūnas? Ir vos ne prie kiekvieno iš knygoje surinktų 20 autorių, prie kiekvieno iš 23 straipsnių, iš kurių 15 parašyti specialiai šiam leidiniui, galima sustoti ir užduoti šį klausimą, nes absoliuti dauguma knygoje surinktų autorių, atstovaujančių ar priskirtų tam tikrai metodologijai, kaip regis, pirmąkart paniro ar buvo panardinti į metodologines gelmes, iš kurių be reikiamos gelbėjimosi liemenės gali ir nebeišnerti. Labai simptomiškai atsakymo vietoje nuskambėtų nuoširdus Algio Kalėdos prisipažinimas, padarytas bandant dekonstruktyvistiškai perskaityti Jurgio Kunčino romaną *Blanchisserie, arba Žvėrynas-Užupis*: „Kunčino kūrinių turbūt neįmanoma interpretuoti pagal kokį nors vientisą mastelį: jie tarsi išsineria iš sisteminės analizės tinklo,

savo esminiais bruožais priešgyniauja mėginimams pritaikyti vieningą kodą.“⁸ Kas dėl to kaltas: kodas ar vis dėlto jo taikytojas? Metodologija, kaip mąstymo forma, yra toks principas, kuriuo remiasi visas statinys ir kurio dalį pažeidus jis griūva. Jeigu „kodus“ nėra iki galo suvoktas, jeigu jis nėra įaugęs į tyrinėtojo kūną ir kraują ir neleidžia kūrinio suvokti kaip organiškos vienovės, jeigu jis neveikia savaimiškai kaip kvėpavimas ar širdies dūžiai, tuomet ir gali susidaryti mus patenkinantis įspūdis, kad metodologijos yra konceptualių kodų-visrakčių rinkinys, iš kurio kiekvieną kartą pasirenkamas vis naujas perskaitymo raktas. Pabandykim įsivaizduoti tokiais raktų ryšuliais apsikarsčiusius Jacques'ą Derrida ir Paulį de Maną, Hansą Georgą Gadamerį ir Martiną Heideggerį, Carlą Jungą ir Sigmundą Freudą, ir turbūt sunkiai tai pavyks. Ar jie buvo prastesni už mus, kad naudojosi tik vienu ir tik savos gamybos visrakčiu?

Išvengti povandeninių uolų knygos sudarytoja galėjo apskritai panaikinus metodologines lentynas, nepririšusi autorių prie vienos metodologijos, nesuvaržiusi jų jokiais konceptualiais įsipareigojimais, o straipsnius surūšiuosius pagal kokį laisvesnį skiriamąjį ženklą. Pavadinta tiesiog „Konceptualiąja kritika“ ši knyga nebūtų tokia klaidinanti, juo labiau, kad konceptualumo čia yra pakankamai, ir jis leidžia maloniai patirti, kad ir Lietuvoje kūrinius galima analizuoti kažkaip kitaip, nei vien nupasakojant autoriaus biografiją ar ant siūlo veriant įvairias psichologines, moralines, fizines personažų savybes.

Ne vienas autorius, įgūstas į mokslinius jo polinkius nelabai atitinkantį skyrelį, atrodo, šauna pro šikšnelę, kaip antai abu šioje knygoje pasireiškiantys mitokritikai. Žinoma, jeigu mitokritiką siejime su Northropo Frye'aus metodologija ar laikysime, kaip įprasta, kad mitokritikos atskaitos taškas yra 1925 m. Ernsto Cassirer'io suformuluotas teiginys – „Mitas yra mąstymo forma“. Nepaisant to, kad Kęstutis Nastopka analizuoja pasaką, jo analizėje nėra mitologijos segmento – jį pakeičia formalistinė Vladimiro Proppo personažų ir jų funkcijų koncepcija (tad verčiau šį straipsnį derėjo perkelti į „Formalizmo“ skyrių), o Rimvydas Šilbajoris, lietuvių poetų kūrinuose ieškantis mitologinių reminiscencijų, šiame skyriuje atsiradęs tik „pagal panašumą“, kažkiek priartėja prie Frye'aus mitokritinės teorijos, tačiau ne atrama į Jungo analitinę psichologiją ar Frye'aus metodologiją, o tik savo intencijomis po šiuolaikinių poetinių vaizdinių

8 *XX amžiaus literatūros teorijos: Konceptualioji kritika*, parengė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 296. Toliau cituojant iš šios knygos puslapis nurodomas tekste skliausteliuose.

paviršiumi rasti mitologinius rudimentus (bet ne kolektyvinės pašamonės struktūras, ne mitokritikų *monomita*). Jeigu šie straipsniai, kaip ir daugelis kitų, nebūtų pažymėti rūšinės priklausomybės ženklais, būtų galima kalbėti apie gero lygio analitinius darbus, bet, regint juos po mitokritikos metodologine vėliava, kyla abejonė: ar tikrai daiktai pavadinti tikraisiais jų vardais? Žinant Šilbajorio mokslinius interesus, labai netikėta profesorių sutikti tarp mitokritikų, o ir Nastopka daug patikimiau atrodo semiotikos erdvėse, kurios bene autentiškiausios visame rinkinyje. Vien ką reiškia Algirdas Julius Greimas su tekstu, perspausdinamu iš kitų leidinių. Tarp semiotikų sutinkame dar ir Nijolę Keršytę, priklausančią tiems negausiems mūsų mokslininkams, kurie kalba ne iš profesinės, o iš vadinamos būtinybės, ir visada pasižyminčią stipria teorinio mąstymo galia, kurią ji ir šios knygos erdvėje puikiai išnaudoja įvairiems naratologiniams Jurgio Savickio apsakymo „Prabangos“ pasakojimo aspektams tirti.

Mitokritikų likimo Dalia Čiočytė sėkmingai išvengia tik dėl to, kad, užuot prisistačiusi kaip „naujosios kritikos“ atstovė, ji atvirai užima mediatoriaus poziciją ir bando tarpininkauti tarp „naujosios kritikos“ postulatų ir skaitytojo. Tokia pozicija, kita vertus, sukelia naujas komplikacijas. Buvimas šalia „naujosios kritikos“, jos kaip objekto suvokimas ir aiškus distancijos išlaikymas kelia abejonų analizės autentiškumu. Ar čia ne tas bedievis, perteikiantis šventą „naujosios kritikos“ tikėjimą? Tiesa, autorė gan vykusiai imituoja dogmatišką tikinčiojo kalbėjimą: Charleso E. Bresslerio pateikta „septynių analizės pakopų schema“ (p. 87), kuria analizuojama Antano Baranausko *Anykščių šilelio* ištrauka, pateikiama ne kritiškai, o kaip neginčijama dogma, o tokie pasakymai kaip „vadovaudamiesi [...] schema“, „remdamiesi Naujosios kritikos [...] principais“, „naujoji kritika remiasi prielaida...“, „naujoji kritika [...] kūrinį laiko...“ distanciją tarp kritiko ir metodo padaro dar akivaizdesnę, bet skaitytojui nuo to nepalengvėja: jis taip ir nesupranta, ar gavo tikrą produktą, ar lietuvišką erzacą, perleistą per vietinio kaimo daraktoriaus sąmonę, kuri ne iš blogos valios „naująją kritiką“ apvalė nuo pačios jos esmės. Tačiau kritikė čia ir nesidangsto absoliutaus žinojimo skraistėmis. Kalbėjimo stilius aiškiai pasako: kritikė perteikia savo supratimą, kokia galėtų būti „naujosios kritikos“ analizė, nors taip ir lieka neaišku, ar tokia ji ir būtų. Šiuo požiūriu daug autentiškesnis Šilbajoris, laisvai nardantis po „naujosios kritikos“, formalizmo ar lingvistinės poetikos vandenį, kai į Vlodo Šlaito, Henriko Radausko ar Jono Aisčio eilėraščius bando pažvelgti tai formalistų, tai naujųjų kritikų akimis, o jos, pasirodo, ne visais laikais žvelgė vienodai, metodologija

evoliucionavo, todėl ankstyvieji „naujieji kritikai“ mąstė kitaip nei jų vėlyvesnieji pasekėjai. Šios kitimo dimensijos neaptiksime Čiočytės interpretacijoje.

Viktorija Daujotytė atstovauja tam lyrinio poetinio kalbėjimo būdai, kuris susiurbia į save visas gražias ar analogiškai skambančias, aforistinius ryšius susietas sąvokas, ir pakylėto deklamavimo stiliumi iš jų konstruoja spalvingus kaleidoskopinius derinius, grakščiu mostu (jei mėgstate patetišką deklamavimą) žeria poetizmus, kuriuos galima sukti ratu į vieną ar į kitą pusę, žavėtis spalvomis, bet taip ir nesuprasti, kaip visa tai išversti į teorinį metodologiškai disciplinuatą diskursą, o nepavykus to padaryti teorinio mąstymo kontekste tie kaleidoskopiniai deriniai dažnai lieka tik poetinės banalybės. Panašiai kaip ir Žemaitės raštuose jungiamoji grandis čia yra paskirų posakių išdėstymo lape seka, o ne vidinė argumentacijos logika, priešastiniais ryšiais susaistanti visus teorinius argumentus: „Dvasios, akies ir rankos sąjunga, neišskiriamas vienis. Svarbią paveikslui liniją brėžia ne tik ranka, bet ir akis bei dvasia, *visas* įsisąmonintas kūnas, visa įkūnyta sąmonė. Svarbų sakinių taip pat rašo ne tik ranka, rašo žmogus. Rašymas įgalina žinojimą, rašto keliu teprieinamą“ (p. 22) – pasakoja autorė, palaikoma Maurice'o Merleu-Ponty autoriteto ir turbūt dėl to nesisteniganti aiškinti, nei kas yra ta įkūnyta sąmonė, braukanti linijas, nei kaip ranka gali rašyti be žmogaus. Prie kūrinio suvokimo tai nė kiek nepriartina. Tačiau poetiški gražių sąvokų, išlasiotų iš įvairių veikalų, impresionistiniai pliūpsniai ar metaforinis kalbėjimas (dviašmenis žvilgsnis, „atmintis yra akių atsigrėžimas atgal“ ir pan.) tartum savaime turi užburti skaitytojo sąmonę ir suteikti prasmingo ar giliamintiško kalbėjimo įspūdį. „Esminis fenomenologinis principas – *grįžimas prie daiktų*“ (p. 23) fenomenologiją čia paverčia kiekybe – kuo daugiau žiūrėjimo, matymo, kuo daugiau atsiminimo-sapno, kuo daugiau daiktų.

Ką reiškia šis principas, suprasime tik atsivertę Daliaus Jonkaus straipsnį, kuris fenomenologinį kalbėjimą grąžina į konceptualias vėžes ir sykiu patvirtina spėjimą, kad tradicinė, dar sovietiniais laikais susiformavusi kritika meninės kūrybos atskaitos tašku vis tebelaiiko – ir negali nelaikyti, nes tokia jos patirtis – „gyvenimo atspindį“. Ir kad ir kokia fenomenologiška atrodytų pati sau, ji visuo- met pažeis tuos keturis fenomenologinės redukcijos punktus, kuriuos skaidriai išdėsto Jonkus, tarp jų ir tokį: „Fenomenologiškai žvelgiant, literatūrinė tikrovė nėra ir negali būti objektyvaus pasaulio atspindys: turėtume susitelkti ne ties parašymo aplinkybėmis ir priešastimis, o ties pačiame kūrinyje atsiveriančiomis patirties struktūromis, kurios aktualizuojamos kiekvieno mūsų, kaip skaitytojo,

patirtyje“ (p. 40), kitaip tariant, fenomenologija nėra pozityvizmas su savo rūšivimu, aprašinėjimu, prototipais ir tipais, analogijomis ir biografiniu metodu.

Ryškiausias bruožas, skiriantis Jonkaus ir Daujotytės kalbėjimą, yra pasakotojo savivokos laipsnis: beasmenį Daujotytės kalbėjimą apie kažkokį už individualybės vykstantį procesą ir to proceso vardą, užtat įgyjantį ryškų didaktikos atspalvį ir banalybių sankrova mokantį naivų skaitytoją, kaip reikia tą dalyką daryti („Skaitome akimis bėgdami per juodų raidžių eilutes. Skaitome materialų rašto pavidalą“; p. 36), keičia griežtai įsisąmonintas fenomenologinis Aš-pasakojimas. Suvokimas, arba recepcija, be Aš dalyvavimo neįmanomas. Jonkus nebekalba nepažįstamo skaitytojo vardu, nebesideda tribūnu-pranašu, o kalba savo vardu ir perteikia tokią intymią savo patirtį, kad, išgirdęs klausimą „Kodėl šis aprašymas man pasirodė išpūdingas ir apčiuopiamas?“ (p. 41), jauti, kaip sudreba visi kolektyvinio/sinkretinio lietuviško mąstymo pamatai. Dviejų savo mentaliteto savumais skirtingų straipsnių sugretinimas leidžia subtiliau pajusti skirtumą: ten mes buvome, iš ten atkeliavome, – o ten mes būsime, tenlink mes privalome keliauti.

Labai autentiški, mano supratimu, yra ir Rimos Pociūtės psichoanalitiniai samprotavimai apie Bronių Radzevičių. Sunku suprasti, kodėl į tą patį psichoanalitinį skyrelį iš *Darbų ir dienų* žurnalo buvo perkeltas trumputis Giedriaus Viliūno straipsnis „Gelminė psichologija *Pavasario giesmėje*“, kurio pusę ir taip sudaro Balio Sruogos dramos *Pavasario giesmė* citatos. Gal dėl to, kad autorius pavartoja „giluminės psichologijos“ sąvoką (nors netrukus „giluminė psichologija“ virsta „gilumine kūrinio logika“, p. 252), o gal dėl to, kad vienoje vietoje pasiremia Walterio Schönaui *Įvadu į psichoanalitinę literatūros mokslą*? Pasiremia, beje, nelabai tiksliai, kadangi Schönaui knygos skyriuje „Sąmojo modeliai“ referuojamas Theodoras Reikas iš tikrųjų teigia, kad „efektas, kurį sukelia (tegul ir slaptas) pasisakymas apie savo visuomeniškai peiktinas seksualines, egoistines ar agresyvias paskatas, nesiekiant jų nusikratyti, yra tas, kad numaldoma socialinė baimė“⁹, tad siekia ne pridengti instinktų išsilaisvinimą, kaip rašo Viliūnas (p. 255), o tiesiog sušvelnina visuomenės teismo bausmę. Atvirai nesiremdamas recepcionistų teorinėmis nuostatomis Viliūnas vis dėlto kalba daugiau apie teksto suvokimą, o ne „gelminę psichologiją“, tad geriausiu atveju turėtų keliauti prie recepcionistų ar bent jau – turint omeny veikėjų triadų, vardų prasmės ar

9 Walter Schönaui, Joachim Pfeiffer, *Einführung in die psychoanalytische Literaturwissenschaft*, Stuttgart-Weimar: J. B. Metzler, 2003, p. 47 [versta mano – GL].

kultūrinės simbolikos aiškinimą – į struktūrinės antropologijos skyrelį, kurio knygoje, tiesa, nėra. Jeigu koks studentas, naiviai pasikliaudamas spausdinto žodžio autoritetu, patikės, kad tokia ta psichoanalitinė kritika ir yra, jis tiesiog pakliūs į spąstus. Nors galbūt išsamus Rimos Pociūtės straipsnis, paruošęs jį tikram psichoanalitiniam kūrinio suvokimui, apsaugos nuo tokios negandos?

Svarbiausias dalykas – be to įdomumo, kurį suteiks Broniaus Radzevičiaus romano analizė ir jos gretinimas su Mellville'io romano analize, – bus nauja lietuviško literatūros mokslo kontekste įgyta patirtis, kad net ir vieningoje, mūsų akimis, psichoanalizėje viešpatauja spalvinga vidinė įvairovė. Kad ir labai to nenorėtum, privalai, kaip rodo Edwardo F. Edingerio pozicija, rinktis arba Freudą, arba Jungą, o ne jų sintezę-mišinį. Iš dviejų Edingerio nurodytų galimybių, kurias galima sujungti į opoziciją – arba mitas lemia asmeninę patirtį, arba asmeninė patirtis lemia mitą, Pociūtė renkasi pirmąjį ir įžengia į Radzevičiaus romaną ieškoti bendrųjų psichikos įvaizdžių, archetipų, kurie nulemia konkrečių žmonių asmeninę patirtį, apgailestaudama, kad „lietuvių literatūros kūrinių analizėse itin įprasta remtis kūrinio autoriaus gyvenimo faktais, analizuoti jo kultūrinę aplinką“, nesuvokiant, kad šiose dimensijose slypi ne tik asmeninė, bet ir visuotinė žmonijos, tautos, bendruomenės patirtis (p. 207). Įdomu, kad veikale, į kurį atsiremia Pociūtė, Edingeris prisipažįsta, kad jis yra ne tyrinėtojas, o giluminis psichoterapeutas, kuriam rūpėjo ne tiek pažinti Melville'io knygą, kiek žmogaus psichiką, ypač kolektyvinę, per Melville'io genijaus sukurtus vaizdinius¹⁰. Pociūtė, regis, eina kitu, bet irgi produktyviu keliu, bandydama suvokti ne tiek psichiką, kiek su psichoanalizės pagalba giliau prisiskverbti į pozityvistine akimi nematomas psichines Radzevičiaus romano gelmes. Tokių paieškų rezultatas – labai išsamai ir konceptualiai įtikinanti Radzevičiaus romano *Priešaušrio vieškeliai* analizė.

Iš kitos knygos atėjęs Vytautas Rubavičius priskirtas fenomenologų-hermeneutikų grupei, tačiau teoriniu Eduardo Mieželaičio ir Antano Miškinio poezijos lyginimo atskaitos tašku jis pasirenka vieną esminių „naujosios kritikos“ postulatų, kurį knygoje *Tradicija ir individualus talentas* (1917) suformulavo Thomas Stearnsas Eliotas: individualus talentas ne tiek išreiškia asmenybę, kiek paveikia ir yra paveiktas praėjusių epochų literatūros, o kiekvieno naujo kūrinio

10 Edward F. Edinger, *Melville's Moby-Dick: An American Nekyia*. Toronto: Inner City Books, 1995, p. 13.

vertė priklauso nuo jo užimamos vietos tradicijoje. Tad iš „naujosios kritikos“ lyg ir iškeliaujama, bet analizė pavadinama hermeneutika, kuri čia turėtų būti suvokiama kaip kūrinio prasmų aiškinimas. Poetų lyginimas, aišku, ne Mieželaičio naudai: „Du poetai sukūrė visiškai skirtingus žmogaus paveikslus. Kuris jų didingesnis? Mano manymu, Miškinio matantis žmogus, kuris yra galimybė pasauliui prisikelti, būti pakeistam“ (p. 57). Su tuo galima sutikti, tačiau nereikia lengva ranka nurašyti ir Mieželaičio, kurio eilutės „stoviu pačiame žemės viduryje, / skleisdamas saulėtus šypsenos spindulius / į visas keturias puses – / komunistas – / žmogus – / aš...“ (p. 55) anuo laiku skambėjo ne mažiau eretiškai, jei ne disidentiškai, ir aiškiai reformatoriškai. Komunistas pačia savo esme yra kolektyvo žmogus, visą savo individualybę turintis aukoti bendruomenei ar idėjai, ir staiga – žmogus, staiga dar baisiau – Aš. Ne veltui, matyt, Borisas Sluckij šią eretišką šventvagystę neutralizavo išversdamas į rusų kalbą ne tik žodžius, bet ir prasmę: „Aš, žmogus, / Aš, komunistas.“

Girdint Aušros Jurgutienės patikinimus, kad jos straipsnio tikslas yra „perskaityti Martinaičio eilėraščių ‚Ašara, dar tau anksti‘ taikant Greimo semiotiniam skaitymui suabejojimo ir dekonstravimo būdą“ ir su recepcinių bei poststruktūralizmo nuostatų pagalba atimti iš semiotinės interpretacijos teisę į „objektyviausio“ perskaitymo titulą (p. 300), kyla, manau, pagrįstos abejonės, ar toks eklektiškas konstruktas bus patikimesnė priemonė nei homogeniškas Greimo perskaitymas. Juk tas pats Greimas yra sakęs, kad prasmės atskleidimas yra vienos ženklų sistemos kalbos išvertimas į kitos ženklų sistemos kalbą, o ne į daugiakalbį darinį. Sukritikuoti kito pretenzijas į objektyvumą reiškia pasiūlyti dar objektyvesnį perskaitymą tuo metu, kai, atrodo, pasaulis jau puikiai įsisąmonino, kad jokio objektyvaus perskaitymo nėra ir kad metodologija visų pirma yra individo subjektyvumo apraiška. Čia galbūt tiktų pacituoti vieną žymiausių dekonstruktyvizmo atstovų Josephą Hillisą Millerį, kuris sakė, kad „gausybė bet kurio teksto interpretacijų įrodo, jog skaitymas niekada nebūna objektyvus prasmės atskleidimo procesas, o yra jos įliejimas į tekstą, kuris pats savaime neturi jokios prasmės“¹¹. Tai anaiptol nereiškia, kad iš kritiko ar skaitytojo atimama teisė ginčytis ir įrodinėti savo tiesą, dažniausiai vienintelę teisingą, bet kartu tai parodo, koks beprasmis bus toks ginčas, ypač jei ginčijamasi skirtingomis kalbomis. Recenzuojant *XX amžiaus*

11 Joseph Hillis Miller, *The linguistic moment: From Wordsworth to Stevens*, Princeton university Press, 1985, p. 12 [versta mano – GL].

*literatūros teorijas*¹² jau buvo kalbėta, kad Jacques'as Derrida ir Hansas Georgas Gadameris nesusišnekėjo ne dėl to, kad blogai mokėsi mokykloje, o dėl to, kad jų asmeninis subjektyvumas projektavo dvi nesusieinančias teorines kalbas – dekonstruktyvizmą ir hermeneutiką. Tačiau net ir užkietėjęs dekonstruktyvistas, Greimo pripažįstamus „keletą simultaniškų skaitymų“ išplečiantis iki begalybės, neturi jokių galimybių tuo pačiu metu pateikti bent jau du „objektyvius“; t. y. jį patenkinančius, perskaitymus. Todėl ir Jurgutienės ginčas su Greimu labiau primena dviejų į „objektyvų perskaitymą“ pretenduojančių subjektyvumų ginčą, naujos interpretacijos konstravimą, atsiremiant į pirmosios sulipdytus pamatus, o ne teisingesnio požiūrio, kurį deklaruoja autorė, atradimą. Galima būti kritišku kitų atžvilgiu, galima kartu su Derrida, žvanginant modernesniais tyrinėjimo įrankiais, pasišaipyti iš struktūralistų siekių „atrasti mokslinio perskaitymo galimybę“ (p. 305), tačiau reikėtų suprasti, kad jeigu struktūralizmo nebūtų buvę, poststruktūralizmas tiesiog netektų savo aristokratiško priešdėlio *post*-. Ši mokslinio mąstymo pakopa turėjo būti įveikta, atitinkama patirtis turėjo būti sukaupta ir kažkas ją turėjo įveikti, kad būtų sukurtas pagrindas naujoms pakopoms, tokioms kaip poststruktūralizmas ir dekonstruktyvizmas, išsikristalizuoti. Ištraukime iš šių reiškinų priešpriešos diachronijos siūlą ir pamatysime, kad kartu su Derrida stovime priešais veidrodį ir šaipomės iš savo atspindžio, laikydami jį *kito* atspindžiu. Ir pats Greimas, jeigu būtų gimęs ne 1917 m., o bent dešimtmečiu vėliau, jau būtų rašęs „gramatologijas“ ir badęs pirštu į „mokslinio perskaitymo galimybę“. Kita vertus, negali drausti autoriui įgyvendinti savo sumanymą, svarbu, kad tai jis darytų profesionaliai. Profesionalumo ir meistriškumo stokos Jurgutienei neprikiši. Vadinas, ir toks perskaitymas gali gyvuoti ir gulti į lentyną, kur jo laukia gausybė kitų ir kitokių literatūros kūrinių perskaitymo galimybių. Vienintelis dalykas, kurį patarčiau analizės autorei – jeigu jau ji išdrįso iškviesti į dvikovą Greimą – nesidangstyti kolektyviniu „mes“ ir nesikviesti į pagalbą skaitytojo. Kažkaip nesolidžiai atrodo priešprieša Greimas – Mes (Greimas paliekamas vienas, todėl jis subjektyvus, o Mes skaitlingi, todėl objektyvūs?). Tegul skaitytojas iš šalies stebi rungtynes ir pats susidaro nuomonę, ką palaikyti ir ar išvis palaikyti.

Visų straipsnių recenzijoje neįmanoma aprėpti. Galima tik trumpai paminėti, kad, be minėtų autorių, Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė įdomiai aiškina

12 Gintaras Lazdynas, „XX amžiaus literatūros teorijos, arba kodėl Derrida ir Gadameris nesusišnekėjo“, *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 8, p. 117–130.

Fraçois Villono „nuopelnus“, paskatinusius „Gedą šį viduramžių dekadanso dainių įterpti į labiausiai savo vertinamų poetų eilę“ (p. 391), Irina Melnikova ieško intertekstinio tinklo struktūrų ir reikšmės bene labiausiai tokiam užsiėmimui tinkančio lietuvių dramaturgo Kosto Ostrausko kūryboje, postkolonijiniu aspektu Justino Marcinkevičiaus poetinį likimą analizuoja Paulius Subačius, o Violeta Kelertienė iš knygos *Kita vertus...* paimtame straipsnyje aktualizuoja patį postkolonijinį tyrimą lietuvių literatūroje. Į klausimą, kaip visuomenė kuria poetę Neringą Abrutytę (o išnašose – kaip buvo sukurta naujoji klasikė Jurga Ivanauskaitė), bando atsakyti Dalia Satkauskytė; kas sukūrė Henriką Radauską, aiškina Marijus Šidlauskas. Feminizmui tradiciškai atstovauja Violeta Kelertienė ir Solveiga Daugirdaitė, kurią vis dar gąsdina įvairiopo perskaitymo galimybė. Savo įprastinėse rogėse tvirtai jaučiasi Skirmantas Valentas, sėkmingai jungiantis kalbos mokslą su literatūrine analize ir konstruojantis įdomų mitolingvistinį visų pirma poezijos interpretavimo metodą. Ne tik *Anykščių šilelio* garsuose, bet ir Sigitos Gedos, Aido Marčėno ar Vlodo Braziūno poezijoje, jos žodžių ir vaizdų jungtyse, skaitymo intonacijose įtempęs lingvistinę klausą Valentas stengiasi išgirsti praėjusių tūkstantmečių garsus ir atsekti jų prasmes, surinkęs argumentus iš plačiausio baltiškojo arealo, kurio net ir pakraščiuose Lietuva ir tvanas, suardantis pasaulio tvarką, yra vieną reikšmę turintys ženklai (p. 72). Tautinius kolektyvinės skaitytojo sąmonės sluoksnius tokia interpretacija smarkiai ir maloniai pakrutina.

Kaip sąmonės forma metodologija visų pirma skirta kuo tikslesniam tikrovės pažinimui, ji leidžia žmogaus protui atsispirti nuo vaizdo paviršiaus, kad jis kuo giliau prasiskverbtų į reiškinių esmę: psichikos, mąstymo, pasakojimo struktūras ir organizavimo principus. Ji atveria tuos klodus, kurie, žvelgiant iš „bendražmogiškojo“ taško, t. y. iš anachroniško ir susenusio, bet labai mielo, nes įprasto, lieka neaktualizuoti ir nepastebėti. Turėsime šio darbo išmokti. Todėl negalime nesveikinti ir šios knygos pasirodymo, o leidinio autorių nepagirti už atliktą sunkų ir reikalingą darbą. Svarbu, kad tik jis išeitų į naudą.